

BCN'42

De l'oportunitat de l'espai
públic al repte de l'espai col·lectiu

Juliol 2017

Equip de treball:

Maria Buhigas (relatora), Xavier Boneta, Andreu Domingo, Ada Llorens,
Gaspar Maza i Francesc Muñoz

AMB LA COL-LABORACIÓ DE

**Ajuntament
de Barcelona**

cellnex

Sumari

1. Introducció	4
1.1. Construint una contra-narrativa	5
1.2. Repensar un model, reconstruir un pacte en un context de complexitat urbana i social	5
1.3. Actors i agents urbans: societat sense territori en sentit estàtic amb una forta identitat vinculada a la diversitat –una diversitat alhora canviant pel continu contacte amb d’altres (translocació)	6
1.4. Instruments i imaginaris. Els conceptes d’intervenció urbana superen la seva definició original: ja no correspon l’espai a l’ús.	7
2. Demografia i innovació social	8
2.1 Un projecte d’innovació social lligat al projecte de ciutat és un incentiu per combatre la incertesa que ens tenalla	8
2.2 Estem en un moment decisiu que anuncia canvis subterranis en la demografia de la ciutat que afectaran el seu futur	8
2.3 La “marea grisa” i la “marea roja” com a potencials de la innovació social	8
2.4 La por de la banlieue: associació en el territori de pobresa i immigració	9
3. Comunitat en transformació. El barri on habito i on no habito	11
4. De l’oportunitat dels espais públics al repte de l’espai col·lectiu	16
4.1 L’espai públic a la ciutat del egle XXI: una introducció	16
• <i>Distincions conceptuals bàsiques sobre l’espai públic urbà</i>	17
4.2 El Model Barcelona i el cànon de regeneració urbana	18
4.3 Propostes per a repensar l’espai públic a Barcelona	19
5. Reflexions sobre la governança de les transformacions urbanes	21
5.1 La dimensió tècnica i la dimensió política de les transformacions urbanes	21
5.2 Els experts i la participació	22
5.3 El nou rol de l’administració	23
5.4 La col·laboració públic-privada en la construcció de la ciutat	24
5.5 Contra la banalització del nou urbanisme	25
6. Reflexions sobre la governança de les transformacions urbanes	27
6.1 Barris, metròpoli i regions: el difícil equilibri entre especialització i diversificació	27
• <i>L’expansió en corones metropolitanas</i>	27
• <i>La recentralització</i>	29
• <i>Especialització urbana, euroregions i continents</i>	30
• <i>El difícil equilibri entre especialització i diversificació</i>	30
6.2. Tendències de canvi	31
• <i>L’habitatge</i>	31
• <i>El comerç</i>	32
• <i>La indústria</i>	32
• <i>La producció i la distribució alimentària</i>	33
• <i>Els equipaments públics socials</i>	33
7. Conclusions	34

1. Introducció

Maria Buhigas

La reparició de les desigualtats qüestionen les maneres de fer. Després de dècades de reconstrucció urbana per bastir una societat més justa, la profunda crisi iniciada l'any 2008 ens ha confrontat amb un canvi de tendència. Des del 2007, l'acció de contenció dels ajuntaments a través de les cobertures socials, amb l'ajut de les xarxes solidàries organitzades i informals, ha evitat que una situació crítica arribi a ser insostenible.

Segons els tècnics d'Hisenda, la pobresa a Catalunya ja afecta un total de 1.271.913 persones. Avui encara hi ha a Catalunya més de 500.000 persones aturades, de les quals més de 200.000 no reben cap subsidi ni prestació. Més del 50 % dels joves que busquen feina, no en troben. La desigualtat té accent infantil i femení.

Convé, però, ressaltar que aquestes desigualtats no són exclusives de Barcelona ni només són fruit de la crisi econòmica. Són recurrents globalment, tot i que existeixen matisos locals en el seu reflex territorial i comparteixen factors simultanis de desequilibri social, econòmic i físic a les ciutats i les seves perifèries.

Ja no és temps d'ignorar que el sistema sobre el qual estem construint la societat global presenta importants efectes col·laterals i externalitats negatives de caràcter social i ambiental, que de retruc acaben impactant en l'economia. Les desigualtats en les societats urbanes, que s'estan consolidant arreu del món, evidencien la necessitat de construir i restablir models urbans que posin el benestar de les persones per davant de tot.

Benestar que passa per restablir un nou pacte social entre tots els agents implicats en la construcció de la ciutat i, per tant, ciutadania, sector privat i sector públic, i per posar al centre d'aquest nou pacte la sostenibilitat com a premissa per construir un futur possible.

En aquest sentit i atès que aquest document forma part d'un debat sobre nous models urbans, cal fer referència al context global en què ens trobem, on són múltiples les iniciatives i declaracions que els darrers temps van en aquesta mateixa direcció i entre les quals destaca l'Agenda Sostenible per al 2030 on apareix per primera vegada entre un dels seus objectius (el número 11) fer de les ciutats i els assentaments humans espais inclusius, segurs, resilents i sostenibles.

La necessitat d'una mirada renovada i més àmplia sobre els fets urbans de la ciutat contemporània és sens dubte un reclam generalitzat. Cada cop són més les persones que habiten aquests espais i que de manera individual o col·lectiva aspiren a una participació més activa en els processos de decisió d'aquelles qüestions que les afecten. Alhora aquest reclam també es produeix entre professionals de diferents disciplines obrint espais de diàleg i debat en qüestions que fins ara semblaven reservades a uns pocs.

Les qüestions a debat no són necessàriament noves i es circumscriuen en el que sempre ha estat la ciutat, un espai compartit de competència entre interessos individuals i col·lectius. Diferents maneres de veure, d'entendre, de viure i de participar que en alguns moments històrics a la nostra ciutat han semblat uniformes o homogenis i que van donar peu al tan anomenat Model Barcelona. Un Model que representa una

manera de fer que en aquests moments està, alhora, qüestionada en alguns aspectes i reconeguda en d'altres.

1.1. CONSTRUINT UNA CONTRA-NARRATIVA

Des d'aquestes pàgines no volem centrar-nos en el debat del Model, la seva caducitat o no, els seus encerts o fracassos, inherents d'altra banda a qualsevol model o exercici polític i humà. Per contra, diferents professionals vinculats a les qüestions de la ciutat volem fer aportacions al relat i a la narrativa de la seva construcció, a la manera en què s'interpreta i s'explica la ciutat i el que hi passa.

A cavall entre l'excés de tècnica i l'absència de política, volem aportar rigor conceptual a algunes de les temàtiques que recurrentment apareixen en aquestes narratives i relats. Rigor que entenem com un exercici de matisar, qüestionar i revisar determinats clissés i generalitzacions dels relats, tradicionals i nous. Un exercici que no es fa mai per manca de temps (sic) o per la dificultat que comporta.

Defugim de la idea de Model que s'articula sobre ella mateixa; defugim de la crítica negativa, del no a tot, i proposem un exercici de crítica constructiva: com millorar, com contribuir.

Entenem la importància, la urgència i la necessitat d'innovar com una forma d'operar davant dels esdeveniments i no pas com una crossa retòrica. La presa de consciència de la complexitat intrínseca a qualsevol qüestió urbana, on són múltiples les dimensions que la defineixen, obliga sens dubte a refer maneres d'actuar, però abans d'això obliga a refer maneres d'interpretar, de llegir la realitat que opera.

En aquest sentit i a nivell metodològic plantejem un exercici de contra-narrativa ocupant l'espai necessari per aprofundir en algunes qüestions (no totes, no gaires) tot aportant aquest rigor, aquest matís que la comprensió de la complexitat requereix. No es tracta d'oferir un llistat de propostes o solucions, sinó de contribuir amb elements per al debat que superin visons parcials (ideologia), clissés sobre la realitat (ignorància) i maneres de fer impostades (inèrcia).

Abans d'entrar en el debat de com fer les coses, volem aprofundir sobre la qüestió: i si reformuléssim la pregunta? Reivindiquem recuperar temes que "han caigut de l'agenda", bé perquè s'han desenfocat amb la inèrcia de l'acció diària ja apresada i repetida, bé perquè es consideren superats.

Es parla sovint de la complexitat de la societat i la ciutat contemporànies, sense aprofundir en les implicacions que té la complexitat en comprendre la realitat o en fer propostes concretes. Estem tot just prenent consciència del canvi i del dinamisme de qualsevol procés i de la caducitat dels conceptes d'intervenció urbana amb els quals treballem i que constantment es veuen superats precisament per aquest canvi i dinamisme.

1.2. REPENSAR UN MODEL, RECONSTRUIR UN PACTE EN UN CONTEXT DE COMPLEXITAT URBANA I SOCIAL

Les respostes i les propostes no poden ser de traç gruixut. Les definicions i les classificacions que fins fa dos dies servien per comprendre, copsar i actuar a la ciutat han quedat superades. Les "fronteres" entre coses que fins ara havíem considerat de categories diferents s'han esmorteït, fins al punt que cal comprendre les diferents expressions que un fenomen adopta a diferents escales.

El detall aporta l'especificitat i el que és general introdueix el detall en un context. Ni el primer és una part del total, ni el total és la generalització del detall. La importància del rigor en l'anàlisi del que succeeix és un requeriment d'aquesta nova realitat. Les decisions que s'han de seguir prenent –pels representants, pels tècnics, pels ciutadans– han d'estar molt ben informades. Informades per un coneixement elaborat i no pas per l'acumulació de dades, i que en termes generals cal aprofundir i millorar. Els canvis en les dinàmiques de decisió i participació també han d'arribar als processos i les eines amb què es treballa. Aquesta no és una tasca fàcil i no és un debat tan atractiu com el de la decisió i la participació. Però és evident que els instruments i marcs legals amb els quals es treballa per convertir en accions de canvi els continguts d'un nou model, d'una nova agenda o d'un nou pacte social, cal que siguin revisats.

Una revisió que passa per innovar en dues dimensions: la dimensió política i la tècnica. La primera en relació amb la identificació i comprensió dels agents i actors, la definició dels objectius i la prioritització. La segona en relació amb normatives, processos, lleis, aplicacions de les lleis i imaginaris per fer possibles els continguts de la dimensió política.

1.3. ACTORS I AGENTS URBANS: SOCIETAT SENSE TERRITORI EN SENTIT ESTÀTIC AMB UNA FORTA IDENTITAT VINCULADA A LA DIVERSITAT -UNA DIVERSITAT ALHORA CANVIANT PEL CONTINU CONTACTE AMB D'ALTRES (TRANSLOCACIÓ)

Estem en un moment decisiu que anuncia canvis subterranis en la demografia de la ciutat que afectaran el seu futur: la perspectiva generacional i la diversitat de la població en seran els protagonistes.

La generació dels *baby boomers* arriba a l'edat de jubilació (que ha estat la protagonista de la suburbanització generalitzada) i, en paral·lel, la generació del mil·lenni arriba a la joventut.

Els prejudicis i les relacions interculturals són i tendiran a ser relacions intergeneracionals. Es tracta d'una diversitat basada en els nivells d'instrucció, els estàndards de salut, les demandes, els hàbits de consum, d'estalvi o de participació; tot plegat, independentment del lloc de naixement.

Les asimetries econòmiques creixents i la polarització social es reparteix de forma desigual en el territori, ja no respon a patrons de concentració geogràfica. D'altra banda, la pertinença comunitària es tria i es reivindica –autoidentificació.

Les associacions basades en interessos comuns apareixen i, ara per ara, coexisteixen amb les associacions territorialitzades –tipus associacions de veïns (de barri)–, més vinculades a generacions anteriors: les noves associacions estan al territori, però no són del territori.

Es produeixen, doncs, factors de canvis en la relació amb el territori en la creació de sentit de comunitat: mobilitat creixent de l'habitatge i les noves tecnologies.

En paral·lel i com a reacció al fenomen de la translocació, apareixen els “guardians de les essències” (en tots els àmbits) per “protegir” l'autenticitat d'un “barri de tota la vida”.

1.4. INSTRUMENTS I IMAGINARIS. ELS CONCEPTES D'INTERVENCIÓ URBANA SUPEREN LA SEVA DEFINICIÓ ORIGINAL: JA NO CORRESPON L'ESPAI A L'ÚS

S'accentua la diferenciació entre l'espai i l'ús. Aquesta és una característica bàsica per a totes les qüestions urbanes: l'habitatge i l'ús residencial, l'oficina o la nau i l'activitat econòmica, la plaça i l'ús que se'n fa..., l'ús ja no ve determinat pel nom de l'espai sinó que va més enllà.

Conviven tendències d'especialització, de privatització i de tematització dels espais públics i alhora es donen tendències d'hibridació, de col·lectivització i de generalització dels espais privats. Cap norma preestablerta serveix per explicar la realitat que ens envolta, ni la construïda ni la viscuda.

Espais públics estàtics s'han vist ocupats per uns usuaris canviants i diversos, absolutament dinàmics. Es troben compartint o competint pel mateix espai la globalització i l'expressió més local. S'ha multiplicat i s'ha diversificat el manual d'ús dels espais públics urbans tot i que la seva morfologia i el llenguatge formal del seu disseny s'han mantingut estables.

Diversitat d'espais públics en diferents contextos territorials que han ampliat i difuminat la versió més canònica de l'espai públic (plaça, carrer o parc). La norma com a mecanisme de gestió i de control homogeneïtzador es veu superada per aquesta realitat i, tot i els esforços, no aconsegueix el seu objectiu. La solució no rau en més reglaments, ordenances o lleis.

Les operacions de recuperació de zones deprimides de la ciutat, la recentralització i la recuperació dels centres històrics i de zones industrials han produït un efecte pervers en ser només valorades des del punt de vista del valor immobiliari.

Consciència de limitació d'espai urbà i forta competència entre usos que, posada només en termes de valor immobiliari, porta, sigui com sigui, a la segregació funcional i a l'especialització. Les externalitats d'aquest model són prou conegudes i cal redreçar-les per assolir un model realment sostenible.

Els usos es modifiquen i es multipliquen, però el desconeixement funcional i minuciosos fa que l'administració reguladora adopti mesures prudentes de segregació, perdent, per manca de flexibilitat fonamentada, moltes oportunitats d'innovació (com per exemple, imbricar usos reduint així els efectes perniciosos de la mobilitat generada).

2. Demografia i innovació social

Andreu Domingo

2.1 UN PROJECTE D'INNOVACIÓ SOCIAL LLIGAT AL PROJECTE DE CIUTAT ÉS UN INCENTIU PER COMBATRE LA INCERTESA QUE ENS TENALLA

Primer de tot volem assenyalar com l'enunciació de l'impuls de Barcelona, que donà lloc a l'anomenat Model Barcelona, nasqué en un context d'estancament demogràfic producte d'una crisi econòmica similar a l'actual. Efectivament, al 1981 Barcelona havia assolit el màxim de població amb 1,75 milions d'habitants. Els vint anys següents es varen caracteritzar per l'efecte de la crisi econòmica en l'estroncament tant dels fluxos migratoris com del *baby boom* que havia caracteritzat els anys seixanta i setanta, que va magnificar la pèrdua deguda al procés de suburbanització, ja iniciat a la dècada dels setanta. El municipi de Barcelona va perdre uns 250 mil habitants en quinze anys, situant-se en 1,5 milions el 1996. Tenir una idea del futur de Barcelona es va convertir en un revulsiu, en la "cua del baró de Munchausen", per sortir de l'apatia i el sentiment d'impotència que la incertesa de la crisi econòmica havia projectat sobre la ciutat.

2.2 ESTEM EN UN MOMENT DECISIU QUE ANUNCIA CANVIS SUBTERRANIS EN LA DEMOGRAFIA DE LA CIUTAT QUE AFECTARAN EL SEU FUTUR

No ens hem de deixar enganyar per la suposada atonia que la caiguda dels fluxos migratoris en coincidència amb la inèrcia de l'envelliment de la població imposa en l'evolució demogràfica durant els futurs quinze anys. Sense dubte el període inicial del segle XXI cal considerar-lo com un cicle excepcional. El *boom* migratori ho va afectar tot, fins i tot va frenar la tendència a la pèrdua de població que comportava la suburbanització; entre 2001 i 2011 el saldo migratori, que abans era negatiu, va passar a ser positiu en 126 mil entrades. Però sense tanta aparatositat, els propers tres quinquennis seran testimonis de dos fenòmens també excepcionals, on la perspectiva generacional serà protagonista: per una banda, l'arribada a l'edat de jubilació dels *baby boomers*, per l'altra, l'arribada a la joventut de la generació del mil·lenni, totes dues caracteritzades per la seva diversitat.

2.3 LA "MAREA GRISA" I LA "MAREA ROJA" COM A POTENCIALS DE LA INNOVACIÓ SOCIAL

Tots dos fenòmens poden tenir i reclamen un esforç en la innovació social. Sovint ens fixem més en els aspectes quantitius dels canvis demogràfics que en els qualitius –potser perquè les seves conseqüències immediates són més fàcils de preveure.

En el cas de l'envelliment, això comporta preocupar-se pel dèficit relatiu de joves a l'entrada del mercat de treball i per l'impacte que l'augment dels efectius de persones ancianes tindrà sobre la dependència, si tenim en compte el nombre minvant d'actius i, en conseqüència, el sistema de pensions. Aquesta preocupació ens fa oblidar una obvietat: les persones no són intercanviables, com tampoc no ho són les generacions. Els nivells d'instrucció, els estàndards de salut i, amb ells, les demandes de la nova marea grisa són poc o gens comparables als de les generacions anteriors. En aquest sentit, tampoc ho ha de ser ni el seu consum o estalvi (en el camp de l'economia) ni la seva participació (en el de la política). Al municipi de Barcelona, a més, ens trobem

amb dues excepcionalitats: en primer lloc, el protagonisme que va tenir la generació del *baby boom* en la suburbanització fa que l'impacte del sobreenvelliment sigui molt menor que al conjunt de l'Àrea Metropolitana o Catalunya –si entre 1962 i 1977 varen néixer 473 mil persones al municipi, el 2011 hi trobem 408 mil, però d'aquestes només 228 mil havien nascut a la ciutat (el 55,8 %, el 7,6 % a la resta de Catalunya i un 10,4 % a la resta d'Espanya)–; en segon lloc, com que la immigració internacional recent ha coincidit majoritàriament amb aquestes mateixes generacions, el 26 % de les 408 mil persones nascudes entre aquestes dues dates ho han fet a l'estranger. Així doncs, per a Barcelona, l'envelliment dels propers anys representa un canvi en les característiques sociodemogràfiques dels immigrants més que no pas l'augment en el seu nombre. Si, a més, es donés un procés de recentralització a l'Àrea Metropolitana de Barcelona, en termes relatius el pes de les persones grans podria disminuir. Així doncs, tot i que per al 2016 la hipòtesi mitjana de l'Idescat fa augmentar lleugerament la població major de 64 anys fins a les 273 mil persones, el seu percentatge segueix pràcticament igual, amb 23,2 % del total de la població.

En el cas de la població immigrada i els seus descendents, ens preocupa el nombre com a factor clau del potencial de la seva integració, inversament proporcionals un i altra, en canvi no pensem que en termes generacionals la diversitat és un valor compartit ja per tots els membres d'aquestes generacions, independentment del seu lloc de naixement o el dels seus pares, i que en els propers anys aquesta serà la marca distintiva del que anomenem generació del mil·lenni: així el 28 % dels menors de 15 anys al municipi l'any 2011 tenien pare o mare nascuts a l'estranger, aquesta proporció s'elevava al 39,4 % entre els 0 i els 4 anys. La diversitat esdevindrà un tret clau tant en la seva identificació des de fora com en el seu autoreconeixement, factor que s'ha de potenciar com un element positiu i no marginalitzador.

Caldria trencar la narrativa sobre l'envelliment i la transposició a la ciutat de les suposades característiques de la gent envellida, a nivell biològic, de la mateixa manera que caldria combatre la visió sobre la diversitat centrada en el discurs del mercat. La regeneració democràtica no passa per la renovació demogràfica. Una participació més activa a la ciutat hauria de defugir el simulacre democràtic.

2.4 LA POR DE LA BANLIEUE: ASSOCIACIÓ EN EL TERRITORI DE POBRESA I IMMIGRACIÓ

Els canvis demogràfics a Barcelona han de comptar tant amb les tendències demogràfiques pròpiament dites com amb la distribució de la població i d'aquestes tendències al territori. La por de la *Banlieue* és la concreció d'una mirada que identifica concentració i segregació residencial de la població immigrada i els seus descendents amb pobresa i marginalitat, fet que popularment s'anomena "ghetto", i la sospita que aquestes àrees poden ser el focus de disturbis en el futur. En les zones de màxima concentració i alhora més vulnerabilitat, la població d'origen estranger i la població espanyola envellida –sovint immigrada als anys seixanta– compartiria territori. Els prejudicis entre els diferents grups així com les relacions interculturals són i tendiran a ser relacions intergeneracionals. Com el seu nom indica, la *banlieue*, però, està més relacionada amb una intervenció urbanística desafortunada –promoció pública i privada d'habitatge social de baixa qualitat–, que no pas amb la simple concentració de població de classe treballadora procedent majoritàriament (però no en la seva totalitat) de la immigració. La situació actual a la ciutat de Barcelona, com en la majoria d'urbs del segle XXI, s'ha fet més complexa: les bosses de pobresa es reparteixen de forma desigual en el territori –fenomen que s'ha anomenat lleopardització de la pobresa–, com també ho fa la diversitat, i encara la coincidència entre pobresa i

diversitat per orígens pot compartir espai residencial amb capes socials no afectades per la vulnerabilitat.

Des del punt de vista demogràfic, cal estar atents al fet que les asimetries econòmiques creixents i la polarització que comporten, no s'encavalquin amb les asimetries demogràfiques. D'aquesta manera cal combatre tant el que hem anomenat "la temptació pigmentocràtica" -l'estratificació social a partir dels prejudicis que s'apliquen a les diferències d'origen, etnoculturals, religioses o fenotípiques- com la gerontofòbia -prejudicis aplicats als més grans- o, al contrari, la gerontocràcia -convertir els joves en marginals.

3. Comunitat en transformació. El barri on habito i on no habito

Gaspar Maza

¿Com no parar atenció en el fet que la pertinença comunitària ara s'escull, es reivindica, es pregona ostensiblement com una forma de ser d'un mateix, com un vector d'identitat personal?

Ja no és la submissió tradicional a un element englobant rebut i viscut com una evidència, sinó per contra, un procés d'autoidentificació, l'afirmació d'una llibertat subjectiva que s'apropia d'una realitat col·lectiva.

Per aquesta raó la referència comunitària ha esdevingut una "tecnologia" del jo. El que es manifesta és menys una realitat supraindividual que una estratègia personal, una instrumentalització del grup amb vistes a la valoració i afirmació d'un mateix (Lipovetsky i Serroy, 2015: 206).

A.

En els darrers vint-i-cinc anys s'ha anat fent cada cop més evident la transformació del teixit associatiu tradicional dels barris. L'important paper jugat per les associacions de veïns en les reivindicacions de millors espais, serveis, etc., per als barris, ha anat decaient. El buit de líders veïnal, el traspàs d'aquests líders cap als partits polítics, l'absència de noves generacions per agafar el testimoni o inclús la conquesta de moltes de les reivindicacions veïnals tradicionals, han anat situant les associacions en un paper clientelar i secundari respecte al poder polític local.

Per la seva part, els governs municipals han desplegat una important quantitat de serveis tècnics que en moltes ocasions han reemplaçat les associacions i han assumit les seves funcions, contribuint així a la seva progressiva neutralització.

A aquest buidat del moviment associatiu clàssic li ha succeït una nova etapa associacionista d'un altre caràcter. Les noves representacions i "associacions" en l'actualitat són associacions d'interessos, associacions sorgides de processos de descontentament generalitzat respecte la política (com el cas del 15M) o associacions vinculades a projectes socials establerts als barris, els objectius de les quals, però, poden anar més enllà dels límits del barri, ciutat o inclús país... Són, per tant, associacions que sovint "són" al territori en el sentit més clàssic. Els poders polítics davant d'aquesta situació se senten desconcertats, no saben bé com negociar, no identifiquen qui són els representants més legítims i autoritzats i, generalment, acaben negociant com sempre ho han fet, és a dir, amb l'associació de veïns.

B.

Els barris, actualment, es mantenen com a referències territorials, unitats administratives, espais de proximitat... Per a moltes persones segueixen constituint en les seves pròpies paraules, "l'indret on vaig néixer, créixer, on són els meus amics, la meva família, on visc, on conec i em coneixen, etc."

Tot i que persisteixen les identitats i identificacions, es fa cada cop més difícil localitzar-hi el que moltes persones anomenen encara "comunitat".

Segons M. Blanchot, continuem necessitant aquest sentiment que ens proporciona

“la comunitat”, el grup, la comunió, perquè com a individus som insuficients; perquè “l’altre/a” encara ens complementa. No obstant, la comunitat, quant a “comunió de totes/es”, és un fet impossible, inabastable; la comunitat en aquest sentit és un “no indret” que ens fa por reconèixer i que no existeix com a tal. Per tal d’entendre “la comunitat”, cal començar per reconèixer-ne l’absència. Aquesta absència no ha de significar automàticament el seu fracàs.

Jean-Luc Nancy també opina que no podem seguir entregant-nos a la nostàlgia de l’existència d’una “comunitat-barri” com a una comunitat integrada; no podem seguir pensant en una comunitat que és, sovint, fantasmagòrica. Així, quan escoltem els relats de persones que ens parlen del seu barri i la seva comunitat sempre ens fan pensar en preguntes com: Quan va tenir lloc la vida comunitària? Què hi ha de veritat i de relat en l’opinió dels qui s’autoproclamen com a “veïns/es de tota la vida”?

Hem passat tant de temps sense atrevir-nos a qüestionar-la, que “la comunitat” ha acabat per convertir-se en un dels mites més antics d’Occident, una espècie de veritat moral, un indret sagrat. En nom seu s’ha acabat produint un deliri, és a dir, un anhel d’una comunitat encarnada (personificada?) que mai a existit en realitat.

C.

A continuació passem a explicar alguns elements que ens assenyalen l’existència d’un nou procés de transformació de la “comunitat” en diferents direccions:

- Les influències derivades dels canvis en les mobilitats quotidianes. Aquest és un element determinant per a explicar alguns dels canvis identitaris que han portat cap a la dispersió de la comunitat en sentit clàssic. Segons l’ECVHP-2006¹ a la ciutat de Barcelona, el 43,5 % dels residents han realitzat un canvi residencial en els darrers anys. Mentre a la primera corona d’aquesta ciutat ha estat el 49,4 % els que han realitzat un canvi residencial. Si ens n’anem a la segona corona, la dada puja fins al 57,9 % de residents que han realitzat com a mínim un canvi en els últims quinze anys.

L’espai social del barri, atesa l’acceleració provocada per les mobilitats, ha acabat transformant-se en un aeroport, en un “HUB” estratègic d’entrades i sortides. Com a conseqüència, estem cada cop menys territorialitzats i també, com a conseqüència, la nostra relació topofílica (Yi-Fu Tuan) amb el lloc ha canviat substancialment.

Així, a poc a poc, ens hem anat acostumant, cada dia més, a navegar entre indrets, més que no pas a ser/estar en indrets concrets.

- L’impacte de les noves tecnologies. Les noves tecnologies estan facilitant el sorgiment d’un altre tipus de comunitats/barris que són, en primer lloc, virtuals. Avui la comunitat per a moltes persones són els 500 o 1.000 amics que té en el seu mur de facebook. Aquests poden arribar a convertir-se en reals o en noves xarxes socials d’amics, però no necessàriament. Aquest tipus de tecnologies virtuals faciliten, així, el creixement de comunitats individualitzades que ens dopen de sentit “comunitari” sense arribar a ser-ho.

Com ens comenta Fernández Gonzalo, avui la identitat és “identitat.es”. “Ser” avui és “ser postejat”. “Los hombres y las mujeres se vuelven marca y, del mismo modo, las marcas conversan con nosotros, tienen página en Facebook, perfil de usuario, twuitean sus eslóganes y conocen a la perfección los embates de la moda. La post-publicidad ya no es manipuladora, en el sentido de conformar las ideas,

¹ Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població de la regió metropolitana de Barcelona.

sino performativa, capaz de recomponer las individualidades, anillar discursos, reconfigurar espacios de pensamiento” (Fernández Gonzalo, 2015: 35).

Les conseqüències més negatives d'aquest tipus de comunitat han estat ressaltades per filòsofs com Byun Chul Han a *La sociedad del cansancio* o *La sociedad de la transparencia*.

- La “translocalització” de persones, objectes i activitats. “El concepte translocal fa referència a un conjunt de fenòmens vinculats a la mobilitat, la temporalitat, i a la seva incidència social i espacial en un determinant context. La circulació de les persones, de les idees, dels símbols, dels coneixements, influeixen tant en l'espai social com físic de les ciutats. Les identitats, les comunitats, la cultura, els costums, les relacions o també l'espai, s'articulen a partir de les dinàmiques d'interacció entre aquells que es desplacen i aquells que romanen o resideixen en el lloc.”²

Translocacions fou una exposició organitzada l'any 2015 pel Centre d'Arts Santa Mònica en col·laboració amb “Idensitat”. Sota aquest concepte s'intentà reconèixer i explicar les diferents conseqüències de simultaneïtat en l'espai social i el perquè en uns espais es produeix i en d'altres no es produeix.

“Translocació és un terme que s'utilitza en el camp de la genètica, amb el qual es defineix el moviment de material genètic entre cromosomes, el fenomen pel qual un fragment de cromosoma es transfereix a un cromosoma no homòleg. Translocació en relació amb el desplaçament de persones, les seves interaccions en contextos locals i als diferents mecanismes de transferència, seria la conjugació entre subjectes, experiències i les incidències entre el local i el visitant.” (Parramón, 2015: 11).

Alguns exemples de com responen les comunitats i els barris a aquests processos els vam poder veure en els barris xinesos escampats arreu del món que presentà l'antropòleg Gary Mcdonogh: “Ciertamente la simultaneidad ofrece otra geografía cronotópica no solamente de hogar y desplazamiento sino de redes. Hoy es falso presuponer que los chinos de Barcelona solo hablan con Fujian o Qintiang; también lo hacen con amigos y parientes de Italia, Malasia, Canadá y Perú. Los mundos flexibles de las redes no tienen un destino fijo o predeterminado”. (Mcdonogh, 2015: 50).

Una altra experiència de translocalització en el context de l'exposició fou l'elaboració de la recepta de les “picudines” mexicanes per part de l'associació d'acció social del Raval.

Aquest aliment mexicà inventat pel grup Torolab (Raúl Cárdenas-Tijuana) fou desenvolupat per resoldre diferents dèficits calòrics i energètics a Mèxic. Les “picudines” foren importades el 2015 i adaptades per tal de ser servides en un menjador social del Raval. Finalment, un altre tipus de translocació que evidencia aquest fenomen en uns barris sí i en d'altres no és el fenomen de la música Bollywood, també molt present quasi de forma exclusiva al Raval de Barcelona, o bé l'esport del “ecuavoley” als barris pròxims a la zona del Besos de Barcelona i en barris de l'Hospitalet. Així, veiem com es translocalitzen àpats, costums, esports, cultura, d'un continent a un altre, d'una ciutat a una altra, però també de barris i indrets concrets que són els que permeten una adaptació més òptima d'aquest “cromosoma”. Ahora que es canvia el “cromosoma” d'origen, també es canvia el dels barris i comunitats receptores.

² www.idensitat.net

- L'aflorament i la consolidació de la comunitat individualitzada en forma de "ludisme"/"hobisme". Un últim aspecte nou en la vida social dels barris són les noves formes de construcció social de la "comunitat". En aquest punt hem de ressaltar que "la comunitat" més activa apareix més al voltant dels "hobbies" que no pas de les reivindicacions socials, culturals o polítiques.

Els "hobbies", i en el seu cas els "hobbies" del nostre temps lliure o "lúdics", són els que, actualment, més estan contribuint a fer comunitat en una mesura fins i tot major que la identitat que es construí a partir de la lluita reivindicativa.

No és casualitat que cada dia veiem com el capitalisme s'està centrant amb gran èxit en l'explotació del nostre temps lliure i en aquelles activitats que hi realitzem (Lipovetsky i Serroy, 2015).

Alguns bons exemples de "hobbies" que transcendeixen l'escala del barri/comunitat i que el transformen els podem trobar en els canvis dels pobles pesquers a Bali pel surf o a la costa basca, en pobles com Mundaka, transformat per la perfecció de la seva onada d'esquerres, o a Tarifa pel vent permanent del nord-est.

En altres ocasions són grups que entorn al seu "hobby" organitzen una comunitat de "runners", bikers", "skaters", etc., que es converteixen en mons amb nous espais i sentits. Els mons organitzats entorn al concepte d'espais "outdoor" transcendeixen les ciutats, els espais urbans, els espais naturals i els espais continentals. Podem preguntar-nos sobre si aquestes comunitats no estan formant barris amb activitats i sentits nous i desconeguts fins ara.

- Algunes de les conseqüències de la deriva de l'actual comunitat en àtoms. Una de les conseqüències més evidents són les reaccions "neoromàntiques" davant la pèrdua d'una "comunitat clàssica" com poden ser les reaccions d'alguns defensors del "barri de tota la vida", els anomenats "ultrabarris" (Maza i Parramón, 2005) que reaccionen enfront de l'ús i l'apropiació d'un territori redescobert a l'entorn d'una activitat especialitzada.

D'altres reaccions són les noves associacions que centren la seva defensa de la comunitat en la participació i les assemblees, com per exemple la lluita pels solars i els espais residuals urbans.

Finalment, una conseqüència de l'excessiu desenvolupament del ludisme/hobisme seria la zombificació per l'excés de consum, excés de comunitat, excés d'experiències radicals.

Conclusions

"El hombre que se ha vuelto realmente abstracto por haber sido efectivamente separado de cualquier medio, desposeído de cualquier pertenencia y más tarde arrojado a la erranza. También lo conocemos como ese ser indiferenciado "que en ninguna parte se siente en casa", como ese nómada que no pertenece a ninguna comunidad, en un mundo que solo engendra átomos." (Tiqqun, 2005: 44).

Actualment "estem" en els llocs, més que no "som" dels llocs. En el barri "m'identifico", no és l'indret el que m'identifica a mi.

Referències bibliogràfiques

Blanchot, Maurice (1999): *La comunidad inconfesable*. Arena Libros. Madrid.

Chul Han Byung (2015): *La sociedad de la transparencia*. Ed Herder.

Fernández Gonzalo, Jorge (2015): *Homo public. Economías del yo en la era internet*. Ed. Junta de Castilla y Leon. Consejería de cultura y turismo. Madrid.

Lipovetsky, Gilles; Serroy, Jean (2015): *La estetización del mundo. Vivir en la época del capitalismo artístico*. Ed Anagrama.

Maza, Gaspar (2015): Locals. *Revista Roulotte*, núm. 11. Barcelona.

Maza, Gaspar; Parramón, Ramón: "Las identidades del "ser" y del "estar" en contextos de barrio. Entre la experiencia local y las prácticas artísticas". Congreso Internacional Arte y Ciudad. Madrid 2014.

Mcdonogh G. (2015): *Revista Roulotte*, "Translocaciones". Barcelona.

Nancy, Jean-Luc (1999): *La comunidad desobrada*. Arena Libros. Madrid.

Parramón, Ramón, (2015): *Translocaciones. Experiencias temporales, prácticas artísticas y contextos locales*. *Revista Roulotte*, núm. 11.

Tuan, Yi-Fu (2007): *Topofilia*. Ed. Melusina.

Tiqqun (2005): *Teoria del Bloom*. Melusina

4. De l'oportunitat dels espais públics al repte de l'espai col·lectiu

Francesc Muñoz

4.1 L'ESPAI PÚBLIC A LA CIUTAT DEL SEGLE XXI: UNA INTRODUCCIÓ

L'espai públic és el tipus d'espai urbà que millor defineix la vida a la ciutat. La contínua interacció entre les seves vessants construïda/física i social/cívica ha donat tradicionalment forma a la imatge característica dels espais vivibles i viscuts on la cultura i la sociabilitat urbanes troben el seu lloc. Aquest tipus de lloc on la civitas urbana es mostra de manera privilegiada, s'ha vist exposat, però, a dinàmiques de canvi, algunes de les quals s'han revelat de manera inesperada i han acabat fins i tot per contradir les visions que acostumaven a entendre aquesta part de la ciutat com quelcom immutable, garantia última de la vida urbana tradicional.

Així, des de la dècada del 1980 s'han anat succeint una sèrie de mutacions, entre les quals dues de concretes s'han de subratllar per la seva importància capital per a comprendre els valors de l'espai públic en el moment actual: en primer lloc, la contínua erosió de les condicions de la sociabilitat urbana tradicional als espais públics arquetípics de la ciutat moderna, a causa de dinàmiques directament o indirecta relacionades amb els processos de globalització. En segon lloc, la multiplicació de l'espai públic tot seguint formats i possibilitats en absolut canòniques, la qual cosa ha acabat configurant un interessantíssim procés de diversificació de la res pública que defineix el caràcter metropolità de la ciutat en el moment actual.

Pel que fa a la primera transformació, com a exemples de la forma en la qual els processos de globalització afecten l'esfera local que els espais públics representen, s'haurien d'esmentar aspectes com el turisme global, les migracions transnacionals o l'estil de vida vinculat i resultant dels processos d'exacerbació de la mobilitat que caracteritzen les societats actuals. Es tracta de tres qüestions que permeten albirar canvis profunds pel que fa al manual d'ús dels espais públics urbans, encara que la seva morfologia i el llenguatge formal del seu disseny s'hagin pogut mantenir d'una manera certament estable.

Així, fenòmens com el turisme global han multiplicat la presència i la intensitat d'ús per part d'un tipus d'habitant urbà aliè al substrat local. Les migracions transnacionals, per la seva banda, han representat la hipervisibilitat d'unes maneres de viure l'espai públic, d'uns codis culturals d'identificació i d'unes necessitats d'ús del que és públic col·lectiu sensiblement diferents a aquelles que l'urbanisme tradicional va tenir en consideració quan gestà els prototips d'espai públic de la ciutat moderna.

Finalment, l'estil de vida de les poblacions urbanes i metropolitanes actuals es caracteritza per la importància dels fluxos de mobilitat fins al punt que aquesta arriba a ser el patró privilegiat de contacte amb l'espai urbà, molt més que l'experiència d'estar i romandre al lloc. Així, al costat del tipus d'ús de l'espai públic que requereix l'habitant, els territoriants expressen noves demandes i mostren nous comportaments pel que fa a l'ús quotidià dels espais públics de la ciutat.

Pel que fa a la segona gran transformació, en unes ciutats que han canviat tant el seu aspecte físic com les condicions i el caràcter de la seva sociabilitat no és estrany,

així doncs, que hi hagin aparegut nous escenaris amb un clar contingut públic, paradoxalment a aquells llocs on aquest caràcter de ciutat civitas era més absent: a les perifèries urbanes.

S'ha produït així una multiplicació dels espais públics més enllà de les tipologies tradicionals institucionalitzades per la pràctica de l'urbanisme, com la plaça, el carrer o el parc. El procés de creixement i transformació de les ciutats al moment actual mostra, en canvi, tot un ventall d'espais periurbans que han passat de ser residus del procés urbanitzador a contenir, en gran mesura, la vida pública metropolitana: marges fluvials a cavall entre diversos municipis; cobriments parcials d'infraestructures viàries; antics espais productius o velles àrees industrials; àrees d'horts urbans o pedreres en desús conformen així una varietat de paisatges anteriorment associats a intersticis i buits entre infraestructures, territoris expectants o, simplement, abandonats, i que avui representen un autèntic patchwork territorial de nous espais públics definits a una escala metropolitana. Una xarxa discontinua de noves àgores urbanes que mostra la capacitat del paisatge com a nou lloc cívic i que contrasta amb la competència per cada metre quadrat que suporten els espais públics de la ciutat històrica tradicional, l'espai públic més canònic.

Distincions conceptuals bàsiques sobre l'espai públic urbà

Considerant una definició de l'espai públic amb voluntat, per tant, de reconèixer de manera realista les dinàmiques i evolucions actuals que caracteritzen aquesta part essencialment important de les ciutats, convé establir algunes matisacions i clarificar alguns continguts. Entre les moltes qüestions que es podrien destacar, sembla important subratllar, com a mínim, dos aspectes especialment rellevants:

- La distinció entre 'espai públic' i 'usos públics de l'espai'.
- La diferenciació entre 'espai públic' i 'espai col·lectiu'.

Pel que fa a la primera qüestió, en tant que lloc de caràcter no privat, l'espai públic es defineix per ser l'escenari privilegiat on els usos públics (no privats) del territori es mostren de manera més clara en atenció a quatre variables importants: la quantitat, la multiplicitat, la temporalitat i la intensitat dels usos de l'espai.

Així, és a l'espai no privat on els usos públics es mostren en major número i diversitat, de manera més permanent i intensa. En altres paraules, parlem així d'una multiplicitat d'usos diversos de l'espai urbà que romanen durant un temps important i mantenen una presència i visibilitat ben clares a la ciutat. Ara bé, la situació actual de l'espai públic urbà mostra una preocupant paradoxa.

D'una banda, assistim a clares tendències d'especialització, privatització i tematització dels espais públics. Unes dinàmiques que assenyalen una evolució vers la reducció, minimització i, en els pitjors casos, amputació literal dels usos públics de l'espai que van, discretament o de manera més òbvia, quedant arraconats quan no desapareixent completament de l'escenari públic. De manera paral·lela, i probablement en conseqüència, l'espai públic es va carregant cada vegada més d'usos privats de l'espai que, de forma puntual però també de manera permanent en no pocs casos, protagonitzen una molt clara ocupació visual i física de l'espai públic. Barcelona és clarament exemple de totes i cadascuna d'aquestes qüestions.

D'una altra banda, i per paradoxal o inesperat que pugui semblar, alguns contextos definits per la titularitat privada, comencen a acollir alguns usos públics que tradicionalment es feien presents únicament a l'espai públic. Així, per exemple, en la mesura que cada vegada més activitats característiques de la vida urbana –com les vinculades a l'oci o l'entreteniment– tenen més presència en recintes privats

-com centres comercials, complexos de lleure, *outlets* o fins i tot aeroports- resulta progressivament més freqüent trobar-hi usos que abans únicament es feien presents als espais públics de la ciutat.

Pel que fa a la segona gran qüestió, és important establir la diferència entre 'espai públic' i 'espai col·lectiu'.

L'espai públic es defineix en termes conceptuals com el lloc essencial de la col·lectivitat a la ciutat, en el sentit que aquells aspectes socials i culturals que antropològicament considerariem com més vinculats al procés d'identificació de l'individu amb una comunitat i amb un territori pertanyen o es fan presents a l'esfera física pública. Ara bé, no tots els espais públics que efectivament contenen usos públics representen en realitat atributs de tipus col·lectiu de la mateixa manera ni amb similar intensitat. En altres paraules, a alguns llocs urbans la presència i vigència dels usos públics de l'espai arriba a representar també imaginaris, valors i cultura compartida per un col·lectiu determinat en un grau tal que es produeix un procés d'arrelament, apropiació, identificació i pertinença al lloc per part dels individus. Això és el que defineix el concepte d'espai públic col·lectiu. És en aquests espais públics on una comunitat expressa, per tant, els aspectes diferenciadors de la seva forma de vida que la representen culturalment i social.

En aquest sentit, la situació actual de les ciutats mostra com molts espais col·lectius han anat perdent aquest tipus de contingut restant merament com espais urbans que, efectivament, contenen usos públics però sense aquella capacitat de representació col·lectiva que, erròniament i ingènua, se li acostuma a pressuposar a l'espai públic per se.

És més, en moltes ocasions, ja sigui per la manera en què s'han implementat i dissenyat o ja sigui pel tipus d'ús que en fan els habitants, parlariem d'espais públics que, més que subratllar les diferències que caracteritzen i defineixen l'estil de vida d'una comunitat, mostren, en realitat, tot el contrari: és a dir, uns usos comuns i estandarditzats que acaben per equalitzar la natura de l'espai públic arreu. Més que espais col·lectius de la diferència, per tant, es mostren com espais públics de la norma. Podem, per tant, concloure que l'objectiu a què hauria d'aspirar la ciutat, l'ambició que hauria d'acarar Barcelona avui, seria el de dotar-se d'una xarxa important i socialment reconeguda d'espais on, d'una banda, els usos públics de l'espai siguin presents en condicions de quantitat, multiplicitat, temporalitat i intensitat significatives i, d'una altra banda, que els continguts col·lectius que caracteritzen i diferencien culturalment aquella comunitat s'expressin de manera tangible en un grau tal que es puguin fàcilment produir processos d'arrelament, apropiació, identificació i pertinença al lloc per part de les persones.

4.2 EL MODEL BARCELONA I EL CÀNON DE REGENERACIÓ URBANA

La consolidació efectiva dels patrons d'intervenció sobre el teixit de la ciutat que representa en el pla discursiu la idea del Model Barcelona es pot resumir en la idea d'un cànon pel que fa a les polítiques i actuacions de regeneració urbana, entre les quals aquelles relacionades amb l'espai públic ocupen, sens dubte, un lloc destacat.

Així, la configuració d'una sèrie de protocols d'actuació força estables i amb un caràcter certament estandarditzat ha estat una de les constants més rellevants de la vigència de l'anomenat model. La manera en la qual diferents i successius equips tècnics han gestionat aspectes parcials del projecte global de regeneració urbana -de la rehabilitació, en uns casos, i la renovació, en uns altres, dels teixits històrics al

tractament, quirúrgic en unes àrees, epidèrmic en unes altres, passant per la mateixa producció de nous espais públics-, es pot apreciar l'èxit i repetició tant de solucions projectuals i de disseny concretes com de protocols programàtics específics, sempre coincidint, excepte en comptades excepcions, en el punt comú de la inspiració en la imatge de la ciutat densa i compacta amb les seves característiques morfològiques més arquetípiques.

És suficient, en aquest sentit, revisar les propostes implementades pel que fa a actuacions com la recuperació de mercats locals o la renovació de places per a comprovar la gestació del cànon de regeneració urbana que s'esmentava abans. Un cànon que ha anat assolint amb el pas del temps i l'execució de les pràctiques, un abast metropolità en exportar-se de Barcelona a les ciutats importants de la regió, d'aquestes a les ciutats intermèdies i fins i tot d'aquestes a les més petites on, certament, no és difícil trobar operacions i projectes d'espai públic, per exemple, clarament inspirats per aquest cànon i clarament desancorats de la realitat física - sociocultural i ambiental- del lloc on s'han implementat.

Les rèpliques i reverberacions d'aquest cànon comencen per l'espai públic però abasten moltes altres qüestions: dels projectes d'extensió o reforma urbana clarament inspirats per l'escala i morfologia de la ciutat densa històrica en territoris que no són ni densos ni històrics o, pitjor encara, on el límit amb el paisatge agrícola o natural aconsellaria altres tractaments, a la peatonalització acrítica de carrers, convertida com a resultat del seu sobreabús en una mena de peu de rei per a avaluar la bonança o no de les accions de política urbana arreu.

Sens dubte, aquesta autoreferenciació de la ciutat compacta històrica, base de l'argumentari del Model Barcelona, ha contribuït molt a la proliferació d'unes solucions d'espai públic que han anat ocupant buits urbans, reomplint intersticis entre barris i platges amb un mateix discurs, tan comú i previsible com, precisament per això, poc efectiu en termes d'aconseguir el que hauria de ser el principal objectiu de qualsevol política d'espais públics: augmentar la capacitat pública però sobretot col·lectiva de l'espai públic a la ciutat.

4.3 PROPOSTES PER A REPENSAR L'ESPAI PÚBLIC A BARCELONA

Després dels arguments fins ara exposats tant pel que fa a la definició actual dels espais públics a les ciutats i en relació amb el paper dels mateixos a l'urbanisme de Barcelona, es poden proposar ara algunes conclusions referides al potencial real actual dels espais públics en el cas concret barceloní. N'hi haurien quatre de molt clares, complementàries entre si, que coincideixen a subratllar la capacitat d'influència i transformació de la societat urbana que encara avui conté l'espai públic, un fet que justifica per si mateix la inclusió d'aquesta qüestió dins de qualsevol iniciativa que pretengui construir una nova agenda política de transformació per a la Barcelona actual.

L'oportunitat de l'espai públic a la Barcelona actual: 4 potencialitats des d'una geometria (pública) variable:

L'espai públic com el lloc de la participació i l'autogestió ciutadana. En aquest sentit, els espais públics presenten un evident potencial en termes d'espai col·laboratiu, la qual cosa introdueix de ple el debat de la qualitat de la ciutadania i la possibilitat de millorar l'exercici de la mateixa a partir d'una participació ciutadana que ultrapassi el llindar mínim de l'expressió d'una opinió determinada en un moment concret per arribar a plantejar-se processos d'autogestió i col·laboració que puguin, de manera

efectiva, contribuir a reformular l'espai públic en termes de democràcia real.

L'espai públic com el lloc de la performativitat. Des d'aquest punt de vista, assolir una ciutadania 'performativa' requereix pensar els habitants i usuaris de l'espai públic no tant com a espectadors-participants sinó com a agents-partícpis que no necessàriament segueixen el manual d'instruccions d'ús de l'espai públic aconsellat moltes vegades des del disseny urbà i decideixen explorar formes d'apropiació de l'espai que creen relacions, interaccions i sinèrgies entre diferents col·lectius.

L'espai públic com el lloc on es construeix l'imaginari metropolità. És als espais públics urbans on de forma privilegiada es fan evidents les diverses percepcions de la ciutat que diferents col·lectius poden tenir i representar. El caràcter metropolità de la ciutat actual no s'expressa a partir d'una suma simple d'espais públics ben definits i perfectament estables, on l'urbanisme i les normatives acostumen a prevaler uns usos específics, representants d'una única identitat urbana. L'imaginari metropolità recolza més aviat sobre tot el contrari: sobre la confluència a l'espai públic de mirades i experiències urbanes que representen identitats diverses i múltiples, la presència de les quals convida a entendre els espais públics com a plataformes d'una geometria pública variable, contínuament en construcció.

L'espai públic com el lloc de la porositat, la permeabilitat i el creuament d'intencions que poden ser de tipus divers: institucionals i ciutadanes, estètiques i quotidianes, creatives i comunitàries. Aquest caràcter líquid, híbrid i ambigu de l'espai públic fa que sigui l'escenari urbà més adient per a proposar i implementar projectes fonamentats en processos, és a dir, que aspirin a establir relacions duradores i a llarg termini entre agents diferents i amb el context on s'implementen, tot activant el lloc a partir del treball amb elements simbòlics, històrics o temàtics.

Precisament, aquest potencial de l'espai públic com a membrana col·lectiva, hàbil, per tant, per a encabir i donar lloc a una multiplicitat de pràctiques institucionals, ciutadanes, estètiques, quotidianes, creatives i comunitàries obre, en definitiva, noves portes per a revisar i enfortir el paper de les polítiques d'espai públic en el context de la gestió urbana de Barcelona. La conclusió aquí seria ben clara: potser el cànon d'espai públic associat al model Barcelona que s'esmentava anteriorment ha pogut resoldre qüestions no banals, certament, com la caixa d'eines més adient per al disseny, formalització i programació de l'espai públic a la ciutat, però resulta obvi que aquestes noves oportunitats i el nou potencial de l'espai públic que representen ultrapassen de molt l'abast i ambició d'aquell cànon.

El repte en aquest punt passa, sens dubte, per considerar els potencials esmentats i suggerir projectes i accions sobre l'espai públic de la ciutat que puguin contribuir a incrementar els llindars d'autogestió ciutadana, que impulsin la performativitat col·lectiva, que s'inspirin i posin de manifest l'imaginari metropolità en construcció i que aprofitin el caràcter porós i permeable de l'espai públic.

Per aquestes vies, l'urbanisme de Barcelona pot trobar sens dubte formes efectives de subratllar i enfortir els continguts col·lectius de l'espai públic en la seva doble vessant de contenidor d'usos públics i de nínxol del caràcter col·lectiu de la ciutat.

En definitiva, en un món urbà com l'actual, que sembla haver triat el confort i la seguretat com les finalitats últimes de l'acció de l'urbanisme; que contempla sense aparent desgrat com les mateixes receptes de disseny de l'espai públic es van replicant independentment del teixit urbà i indiferents a la textura social o cultural que caracteritza la ciutat; que convida les persones a un ús genèric i a un comportament

repetit i estandarditzat d'uns espais públics previsibles i predictibles en igual mesura; Barcelona no només compta amb l'oportunitat de proposar maneres alternatives de pensar i fer ús de l'espai urbà sinó que, més enllà, té l'obligació ètica, derivada del fet del seu propi èxit com a referent, com a bona pràctica reconeguda, és a dir, com a model, de treballar amb els espais públics col·lectius per a mantenir la seva natura urbana més essencial: aquella que caracteritza les ciutats, també Barcelona, com a lloc de trobada, com a espai de preguntes, com a bressol de progrés.

5. Reflexions sobre la governança de les transformacions urbanes

Xavier Boneta

5.1 LA DIMENSIÓ TÈCNICA I LA DIMENSIÓ POLÍTICA DE LES TRANSFORMACIONS URBANES

Qualsevol projecte urbanístic té sempre com a mínim dues dimensions: una és política i l'altra és tècnica. I per més que sovint les anàlisis i les lectures que se'n fan tendeixen a destacar-ne només una, són dues cares complementàries i necessàries de la mateixa realitat.

Les darreres dècades hem sofisticat i perfeccionat la dimensió tècnica de l'urbanisme, fins a l'extrem que sovint ens hi hem referit com si la planificació i la gestió de la ciutat només necessitessin del coneixement expert que uns pocs professionals ben qualificats podien garantir. Seguint una lògica gairebé mecànica, l'anhel d'un futur ja previst semblava possible gràcies a una ciència inaccessible per al gruix de la població que mitjançant plans i projectes oferia fórmules i previsions que ens equipaven amb les millors solucions per fer front a un horitzó programat amb les dosis necessàries de sostenibilitat, justícia i activitat econòmica. Sota aquestes premisses es projectaven nous barris, es dimensionaven infraestructures i equipaments, es calculaven edificabilitats i, en definitiva, es dibuixava la ciutat del futur. Tot previst, tot planificat conformant una mena de corpus doctrinal incontestable, la ciència de fer ciutats. La dimensió tècnica de l'urbanisme brillava en una disciplina d'aparença neutra que, després de dècades d'evolució, semblava haver assolit la plenitud.

De fet, si ho mirem amb perspectiva, més que d'un fenomen nou es tracta d'un tic recurrent a la història de la teoria urbana. I normalment aquesta "celebració acrítica" de la dimensió tècnica de l'urbanisme guanya adeptes i notorietat en la mateixa mesura que en perd la dimensió política.

Però cal tenir present també que des del moment en què l'urbanisme serveix per regular i orientar el desenvolupament d'una ciutat en una determinada direcció convertint un projecte de ciutat en un projecte polític, l'urbanisme adquireix dimensió política.

I és que l'urbanisme és una de les eines més potents que tenim per a la transformació social. Planificar la ciutat també és o pot ser redistribuir rendes, fixar objectius i prioritats, confrontar el conflicte, gestionar interessos i repartir càrregues i beneficis. De fet, gestionar una ciutat és fonamentalment això.

Si la dimensió tècnica de l'urbanisme en reivindica una suposada neutralitat ideològica, l'urbanisme es mostra en la seva dimensió política com una eina que requereix d'un posicionament clar al servei de la governabilitat d'un projecte col·lectiu.

Per això, sense negar la complexitat tècnica de l'urbanisme, cal tenir molt present també el seu caràcter polític. D'aquesta forma veiem l'urbanisme més com una dimensió de la política que com una tècnica derivada de l'arquitectura.

La complexitat i el caràcter polièdric de la gestió urbana fan del tot necessàries l'existència i la convivència d'aquests dues dimensions de l'urbanisme. No obstant, són habituals els moments al llarg de la història en què alguna d'aquestes dues dimensions s'imposa a l'altra en l'imaginari col·lectiu.

Els darrers vint anys hem vist com l'apel·lació sistemàtica a la dimensió tècnica de l'urbanisme servia per desactivar la crítica o el debat i, en canvi, justificar tota mena de projectes i plans, fins i tot de dubtós interès públic o de discutible viabilitat tècnica i financera.

Els temps, però, sembla que podrien estar canviant. El desgavell i els efectes de les polítiques urbanístiques i territorials al nostre país els darrers anys han generat una gran crisi de confiança en el conjunt d'agents que acumulaven l'expertisme i el coneixement tècnic (promotors, bancs, electes, despatxos professionals...) del sector. Això ha provocat un descrèdit de la dimensió tècnica de l'urbanisme i l'emergència de nous discursos i enfocaments més polititzats, que posen l'atenció en la governança dels projectes, en el seu retorn social, en els impactes que generen i en definitiva en la seva vocació de servei públic. Una nova mirada que també reclama la necessitat d'obrir les decisions a nous agents i de revisar-ne i de posar al dia tant l'instrumental com la manera en què es construeixen els projectes.

Malauradament cada cop acumulem més evidències que, com si de gotes comunicants es tractés, com més es reivindica el caràcter polític d'una intervenció, més s'aprima la seva dimensió tècnica. I de la mateixa forma que no és desitjable una cultura i una pràctica urbanística excessivament decantada cap a la seva dimensió tècnica, hem d'intentar no caure en l'error de fer projectes plens d'ideologia sense fonaments tècnics.

5.2 ELS EXPERTS I LA PARTICIPACIÓ

La racionalitat tècnica que aporta l'expert en el disseny de projectes els fa viables, sostenibles i permet assolir amb eficàcia els objectius i els impactes plantejats. Aquesta és una feina que, com és lògic, presenta una certa complexitat. No tothom sap aixecar una casa o coneix el cost de manteniment d'una infraestructura, per això és necessari l'assessorament i la participació del tècnic expert.

Segurament amb bona voluntat, però en ocasions s'ha menystingut el paper dels tècnics amb la voluntat d'eixamplar la base participativa i reivindicar la necessitat d'incorporar el màxim possible d'agents a les deliberacions sobre un determinat projecte. La idea (plena de sentit, d'altra banda) que ningú sap més de la ciutat que els seus veïns i que totes les opinions valen igual, ha servit també d'argument per deixar en un segon pla quan no directament per prescindir d'aquesta dimensió tècnica en alguns projectes.

Els tècnics són imprescindibles perquè es produeixin deliberacions fonamentades i en conseqüència perquè es prenguin decisions realment informades. Una altra

cosa és confondre rigor i coneixement tècnic amb complexitat innecessària. Caldria simplificar els instruments, el llenguatge i els processos urbanístics (tràmits, normatives...) guanyant sempre que fos possible claredat explicativa. Caldria superar la idea d'un urbanisme de "caixa negra", opac i hermètic, a l'escrutini públic, poc auditat, poc acostumat a retre comptes i que escapa del control ciutadà en benefici d'un urbanisme més entenedor i amb més vocació divulgativa, que seria també un urbanisme més accessible i per tant més transparent i democràtic.

I és que si ens plantejem quina és la capacitat real i efectiva de control que té la ciutadania sobre l'urbanisme que es fa avui dia potser entendrem que la reclamació de més i millor participació en els processos de transformació urbana és la reacció davant d'un dèficit democràtic real.

Sempre hi haurà en joc interessos contraposats i la ciutat seguirà sent l'espai habitual del conflicte i de col·lisió d'aquests interessos. Precisament la configuració d'un escenari que dificulta l'agregació d'interessos i preferències fa que cada cop costi més trobar formes efectives d'acció col·lectiva o de representació col·lectiva d'aquests interessos.

En un context de canvi d'època com l'actual, la crisi de les institucions conviu també amb la crisi d'algunes formes tradicionals de representació i acció col·lectiva de la societat civil que necessiten ser revisades i repensades en un context que cada cop té menys a veure amb la societat industrial que va caracteritzar la segona meitat del segle passat.

Cal superar la visió de la participació com a fi i les visions verticals (de baix a dalt o de dalt a baix) per tal d'avançar cap a mecanismes que garanteixin una participació realment efectiva. Per fer-ho, pot ajudar entendre que tot procés participatiu és un espai de trobada entre diferents veus expertes en el qual conflueixen com a mínim:

- L'expertesa tècnica d'arquitectes i urbanistes.
- L'expertesa legal i administrativa dels tècnics de l'administració.
- L'expertesa metodològica dels facilitadors del procés.
- L'expertesa política dels electes.
- L'expertesa ciutadana d'aquells que viuen i treballen al territori.

5.3 EL NOU ROL DE L'ADMINISTRACIÓ

El nivell de complexitat i d'incertesa de la societat en què vivim ha augmentat amb el pas del temps. Com ja avançàvem al punt anterior, les societats industrials relativament fàcils de segmentar per identificar qui feia què, quan i on, han donat pas a realitats molt més dinàmiques, flexibles i canviant on les estructures i els marcs cognitius relatius a la feina, la família, l'oci, l'ensenyament i tants altres aspectes cabdals de la vida urbana estan sent qüestionats.

Això fa que la idea d'una administració proveïdora de serveis estandarditzats adreçada a una massa més o menys homogènia i indiferenciada hagi de replantejar-se també la forma com produeix la ciutat i els serveis urbans com ara l'habitatge, l'espai públic o el transport. Amb unes demandes que s'han multiplicat i uns interessos cada cop més transversals, quan no contradictoris, les respostes han de ser cada cop més singularitzades.

Davant d'aquest fet l'administració pública pot reconèixer el fenomen i assumir-lo tot entenent que el seu rol ha de reorientar-se cap a nous camins o pot seguir pensant

que res no ha canviat i que el seu paper segueix consistint a planificar, endreçar i controlar el compliment de l'ordenació a partir d'una lògica basada en l'eficàcia indiferenciada que cada cop té menys sentit en un món més incert i complex que mai.

Necessitem una administració capaç de dur a la pràctica una nova forma d'entendre els lideratges i les relacions entre els diferents agents, adoptant un paper més facilitador, d'acompanyament, d'establir incentius, de compensar, avaluar, corregir i si s'escau sancionar.

La pèrdua del control públic de molts projectes i la incapacitat per garantir el seu veritable interès col·lectiu ha suposat també un canvi en la forma d'entendre la provisió i la gestió de determinats serveis i equipaments públics.

La dicotomia públic-privat en què l'administració monopolitzava la defensa dels interessos públics en front d'uns agents privats que només miraven de maximitzar els seus beneficis particulars ha deixat de ser vàlida. Cada cop més entitats i col·lectius auto-organitzats provinents de la societat civil reclamen la possibilitat de desenvolupar projectes que apel·len a l'interès comú des d'una esfera autònoma i independent de les administracions reivindicant noves formes de gestió comunitàries que representen una alternativa al monopoli de la provisió de serveis públics que fins ara tenien les institucions.

5.4 LA COL-LABORACIÓ PÚBLICO-PRIVADA EN LA CONSTRUCCIÓ DE LA CIUTAT

Preguntar-se “qui hauria de fer” i “qui fa realment la ciutat” és la via ràpida d'arribar al moll de l'ós de la governança de les transformacions urbanes.

Hem assumit, sovint amb excessiva resignació, que la ciutat ens la facin els privats.

És fàcil d'entendre que sense la col·laboració i sense el capital que poden aportar determinats operadors privats, seria difícil impulsar alguns projectes que requereixen d'una capacitat financera fora de l'abast de les hisendes locals. Aquesta necessària col·laboració va tenir una de les etapes de màxim esplendor a finals del segle xx coincidint amb la transformació olímpica de la ciutat de Barcelona. Un moment en què l'anomenada col·laboració públic-privada va emergir com a fórmula d'èxit habitual per a les transformacions urbanes. Un operador privat aportava capital acompanyat de les corresponents cessions per a dotacions i a canvi obtenia rendiments en el marc d'un projecte liderat per l'administració que vetllava en tot moment per fer compatibles els interessos legítims de l'operador privat amb l'interès públic d'una actuació que es justificava pel seu interès general. El problema apareix en el moment en què per deixadesa, per incapacitat o per simple negligència, l'administració pública renuncia al lideratge dels projectes, deixant que sigui l'interès privat el qui dirigeixi les operacions. I l'interès comú de molts d'aquests projectes comença així a difuminar-se, la seva qualitat urbana se'n ressent i el sentit públic queda finalment en entredit.

És el moment (a partir de la dècada dels noranta) en què al nostre país comença a prendre forma una agenda urbana d'inspiració neoliberal que emparada en l'èxit de la transformació de Barcelona amb els jocs olímpics fa una lectura interessada i esbiaixada dels seus trets definidors, contribuint així a la construcció d'un relat, d'una forma de fer ciutat que es convertirà en el llibre d'estil de l'urbanisme hegemònic al tombant de segle. Una lògica de funcionament cada cop més extractiva (Acemoglu i Robinson) que no només es mostra incapaç de contrarestar les dinàmiques més perverses dels mercats sinó que sovint les facilita.

Un conflicte, aquest, que no és exclusiu de l'urbanisme sinó que és a la base de l'actual crisi de la socialdemocràcia i que ens interpel·la a desenvolupar mecanismes efectius per garantir el veritable interès públic de tota actuació.

5.5 CONTRA LA BANALITZACIÓ DEL NOU URBANISME

La resposta a molts d'aquests problemes s'ha formulat sovint sota l'etiqueta del "nou urbanisme". Un urbanisme que apareix com una forma alternativa d'entendre la ciutat i de planificar i gestionar les seves transformacions que planteja poc menys que un canvi de paradigma respecte a l'urbanisme hegemònic de les darreres dècades. Un nou relat que pretén també recuperar el pensament utòpic i la voluntat de reforma social com a referències intel·lectuals bàsiques per a la construcció de la ciutat.

Tot i tractar-se d'un fenomen de límits i abast poc definits, apunto algunes consideracions i alguns dels principals reptes als quals s'enfronta el "nou urbanisme" i que poden contribuir a no caure en la banalització.

La fascinació pel nou. La voluntat per desmarcar-se de les formes tradicionals d'urbanisme conviu, encara que pugui semblar paradoxal, amb una reivindicació de postulats i plantejaments passats que estarien mirant de retrobar l'essència d'una disciplina que amb els anys s'hauria anat desviant del seu sentit original propiciant un gir que s'ha titllat de "retorn als orígens" o "back to basics". Sembla oportú plantejar-se, per tant, fins a quin punt el nou urbanisme està lligat a la contemporaneïtat i representa un veritable trencament respecte a la tradició o es tracta simplement d'una necessària correcció o posada al dia d'una disciplina que ha patit el lògic desgast del pas del temps. Si es confirma aquest darrer punt, caldria plantejar-se la seva capacitat real per definir un nou paradigma i el cost d'oportunitat de no haver plantejat un model urbanístic realment alternatiu en un context propici.

Les dificultats per saltar de la teoria a la pràctica. ¿S'està executant el nou urbanisme o de moment es limita a un pla teòric de proposta? Per la radicalitat d'alguns dels seus plantejaments i pel context d'emergència en què es formula sembla oportú plantejar-se si un enfocament reactiu i extraordinari pot saltar amb facilitat del pla teòric al de proposta i, el que és més important, si té capacitat per suplantar el model anterior i imposar-se com a nou model hegemònic amb voluntat de permanència.

Evitar l'excepcionalitat. El nou urbanisme no pot instal·lar-se en l'excepcionalitat d'un urbanisme reactiu, d'emergència front a un urbanisme institucionalitzat que seguiria gestionant el dia a dia. Tanmateix caldria atorgar a plantejaments més de detall com els de l'urbanisme temporal els recursos necessaris perquè pugui esdevenir una autèntica alternativa i no una simple forma d'urbanisme en precari.

L'escala territorial. ¿El nou urbanisme és apte per a totes les escales? Fins ara la majoria de projectes o propostes que podríem identificar amb el nou urbanisme són d'escala petita, sempre en l'àmbit local i sovint per sota del barri. Caldria veure quina capacitat tenen aquestes propostes de ser transferides o replicades en un context territorial més ampli, d'afrontar transformacions d'escala més gran, amb lògiques de govern multinivell que reclamen de mirades que depassen els límits administratius dels municipis.

L'escala temporal. El nou urbanisme neix molt marcat per la immediatesa i pel seu caràcter reactiu. Cal, per tant, desenvolupar una mirada a mitjà i llarg termini d'acord amb l'escala temporal que exigeix la planificació de les ciutats.

L'ombra de la gentrificació. Per evitar el risc d'inacció o de caure en contradiccions flagrants, caldria resoldre el dilema i alhora *trade-off* que planteja qualsevol transformació o projecte de millora urbana en un context de permanent denúncia de dinàmiques gentrificadores als barris. Aconseguir que les millores urbanes no expulsin població i que la por a aquests processos no ens faci caure en l'immobilisme.

Garantir que l'interès pel procés (el com) com a mecanisme de construcció col·lectiva de consensos no faci perdre de vista l'exigència pel resultat (el què) i que el valor de la metodologia no passi per sobre de la mesura dels impactes i, en definitiva, de l'objectiu últim de qualsevol transformació urbana.

Millorar les eines. Plantejar i definir models normatius i de gestió alternatius que permetin guanyar flexibilitat sense perdre control, que permetin oferir solucions a mida i respostes singulars sense augmentar la burocràcia, millorant alhora la qualitat i el rigor dels continguts econòmics i financers del planejament. Superar, en definitiva, els condicionants d'un marc normatiu rígid que dificulta el desplegament de nous instruments i sovint aboca al nou urbanisme a la para-legalitat

6. Reflexions sobre la governança de les transformacions urbanes

Ada Llorens

6.1 BARRIS, METRÒPOLI I REGIONS: EL DIFÍCIL EQUILIBRI ENTRE ESPECIALITZACIÓ I DIVERSIFICACIÓ

Per trobar possibles solucions a la sobrecàrrega actual de la ciutat central de Barcelona, derivació perniciosa d'un model d'èxit basat en la correcta sinèrgia entre administracions, ciutadania organitzada i agents econòmics, cal ampliar el zoom i posicionar-se en gran angular: entendre amb molta més precisió que fins ara la composició i funcionalitat del teixit urbà que compon la galàxia metropolitana, que avui comprèn el quasi contínuum urbanitzat de les planes litorals catalanes, de Tarragona a Blanes, Girona, Granollers, Sabadell, Terrassa i Vilafranca.

L'Àrea Metropolitana funcional el 2017 ha quasi duplicat l'àmbit del Pla Metropolità de 1976 i de l'entitat administrativa AMB, abastant més enllà de la Regió I, a causa de la immigració dels anys 2000-2008, de l'impacte dels 14M de pernoctacions turístiques anuals, de l'arribada d'empreses i professionals internacionals, de la desviació de fons inversors cap al sector immobiliari, de l'increment del cost de la vida a la ciutat central, de la reducció del temps de transport per efecte del TAV i de la flexibilització dels horaris i calendaris laborals.

Cal intentar també intuir el nou rol geoestratègic que en un futur pot tenir l'Euroregió polaritzada per la capitalitat de Barcelona a la Mediterrània occidental, dins del complex i variable sistema d'interconnexions amb Àfrica, Àsia i el Nord d'Europa, tant terrestres com marítimes i aèries, tema que supera aquest breu resum.

I fer un exercici agosarat de previsió qualitativa i espacial quant a l'adaptació d'aquesta metròpoli a la revolució 4.0, ja que, per tradició, Barcelona i el seu hinterland han estat capdavanters de tots els avenços mundials, facultat que podria posicionar, si no ho ha fet ja, Barcelona entre les deu capitals mundials en atractiu residencial, turístic i laboral, afavorida per un clima excepcional, un accés al mar únic, una vitalitat cívica i una seguretat, per ara, envejables.

Mantenir un equilibri sa entre especialització destacada en l'ordre mundial i diversitat interna rica, entre acollir activitats excepcionals i distribuir-les espacialment, mantenint la compacitat mixta, seran reptes enormes.

L'expansió en corones metropolitanes

Pot ser útil per a les joves generacions recordar breument el procés de formació de les corones metropolitanes, i ho farem tot seguit.

Les ciutats europees comencen a desaccelerar el ràpid creixement en extensió de la segona postguerra mundial arran de la primera crisi del petroli de 1974. El fenomen de desplaçament camp-ciutat es pot donar per finalitzat llavors a Europa, i per tant acaba, alhora, la necessitat d'una planificació d'habitatge massiu en vertical i de ciutat-jardí difosa. En la implementació d'aquests dos models entre 1950 i 1975 s'havia aplicat la segregació de funcions dins el teixit urbà, predicada amb èxit des

de la Carta d'Atenes de 1933. Les activitats productives, de distribució, de serveis i d'equipaments havien adoptat arquitectures funcionals singularitzades, ocupant espais especialitzats, separats els uns dels altres i lluny dels centres urbans consolidats. A l'Àrea Metropolitana de Barcelona l'expansió es produeix els anys cinquanta i seixanta de forma descontrolada, desbordant el Pla Metropolità de 1953, ocupant amb construcció privada de baixa qualitat i sense quasi urbanització els barris de la falda est de Collserola, i inundant les colines de la Serralada litoral del Barcelonès Nord i del Baix Llobregat amb milions de xaboles d'autoconstrucció.

L'Estat reacciona amb el Pla de Desenvolupament de 1957 amb la construcció d'una trentena de polígons d'habitatge massiu en el territori, que formarà la primera corona metropolitana, des de L'Hospitalet a Ciutat Badia i a Montgat. El model de referència llavors és el de les ciutats satèl·lits escandinaves i les New Towns angleses. Però aquí no s'importa la franja natural d'esponjament del Green Belt de Londres, potser per la potència natural del continu Garraf-Collserola-Serra de Marina, la Serralada Litoral. Tampoc no s'importa la voluntat de constituir nuclis urbans complets, dotats de totes les activitats, sinó que es limita a produir conglomerats mono-ús d'habitatge, en el millor dels casos amb escoles, dins un magma metropolità de generació espontània, encara avui molt carencial, tant en la qualitat urbana i constructiva com en la diversificació funcional i social.

L'expansió de la segona corona metropolitana que es produeix entre 1960 i 1975 a les capitals europees, pel boom demogràfic de la postguerra, a Catalunya arriba dèbil i tard. L'acadèmia recomana, aleshores, una lectura regional de la distribució demogràfica en ciutats mitges de les comarques de la Regió I, dins d'un debat de recuperació de les institucions catalanes de la predictadura, en lloc d'una molt contestada i fallida iniciativa estatal de tres ciutats satèl·lit: les ACTUR de la Riera de Caldes (Gallecs), Sabadell-Terrassa i Martorell.

De resultes de la bonança dels anys 1960-2000, pren una força expansió irrefrenable el fenomen de la segona residència (el somni del xalet), que més que duplica en pocs anys l'espai ocupat en forma de ciutat difosa, en un radi de cent quilòmetres, i tot al llarg de la Serralada Litoral, amb un potencial encara avui no edificat d'1 M aproximat de parcel·les vacants i uns dèficits d'urbanització irresolubles. Progressivament, les "urbanitzacions" i barris d'autoconstrucció del Baix Llobregat, Barcelonès Nord, Vallès i Maresme es van transformant en barris de primera residència, en una tendència probablement creixent en el futur, en paral·lel a l'increment del cost de l'habitatge a la ciutat central.

La indústria pateix alhora una expulsió dràstica dels barris productius tradicionals: Ciutat Vella, Poble Nou, Sants-Hostafrancs i Sant Andreu, cap als polígons industrials del Barcelonès Nord, Vallès i Baix Llobregat, amb extencions a l'Anoia; en menor grau i més tard al Penedès i comarques centrals, per la filosofia proactiva de la Generalitat a través de l'Incasòl de reduir les dimensions i distribuir-les homogèniament per tots els pobles catalans.

Un últim fenomen que descompensa encara més l'equilibri social de la primera corona és el de la immigració aparellada al boom immobiliari del 2000, que aconsegueix encabir 1,5 M de nousvinguts en l'envellit patrimoni de la perifèria i els nuclis antics de les capitals comarcals, absorbint part de l'excés d'habitatge buit menysvalorat per les majors plusvàlues de la construcció nova de la bombolla immobiliària.

El resultat d'aquest procés de trenta anys és que ara disposem d'una primera corona de magma metropolità indiferenciat, sense icones referencials i segregat per usos.

És sobre aquest teixit amorf i desestructurat que els ajuntaments metropolitans han intentat qualificar, a petita escala i a partir de la democràcia de 1977, potser amb un municipalisme exacerbant, on caldrà orientar les grans transformacions dels propers vint anys, intentant vertebrar i clarificar perceptiblement, a banda d'equilibrar la diversitat de col·lectius socials i activitats en un territori la construcció ràpida del qual no va permetre convertir en ciutat ni fer-lo operatiu a escala regional, funcionant eficientment en sinèrgies complementàries.

La recentralització

La doctrina urbanística dels anys vuitanta canvia el punt d'atenció de la construcció ràpida d'habitatge massiu en perifèria cap a la degradació dels centres històrics, que fins llavors havien viscut l'abandonament de les classes mitjanes cap a la funcionalitat, la facilitat de trànsit, l'asolellament i el millor contacte amb la natura que troben a bon preu en les perifèries metropolitanes de construcció recent. A tot arreu s'endeguen polítiques de protecció i rehabilitació del patrimoni arquitectònic de les ciutats velles, de funcionalitat dels serveis i de dignificació de l'espai públic, mitjançant operacions de microcirurgia renovadora i d'introducció d'activitats culturals públiques en punts d'atracció per atraure-hi la inversió privada, especialment per assolir aquells mínims de sector terciari necessaris per vitalitzar i abastir els fins aleshores *lumpenitzats* barris centrals.

A tot Europa aquest treball de recuperació de patrimoni històric, de vianalització, modernització d'enllumenat i serveis urbans, de qualificació arquitectònica i revitalització comercial dels centres històrics esdevé en vint anys extremament exitosa. Tant és així que cap a final dels anys noranta els barris centrals passen de l'abandonament dels propietaris per manca de rendibilitat, d'ésser el punt d'entrada i d'establiment de la immigració, a una progressiva ocupació per col·lectius artístics i intel·lectuals (bohemització), fins a convertir-se en un punt d'atracció gràcies a la seva centralitat, a la nova funcionalitat i als valors culturals excel·lents, tot recuperant valor immobiliari i inversió privada.

El punt d'equilibri desitjable de tot barri o ciutat mitjana, entre residència permanent, activitats productives de sectors diversos, espais d'aprovisionament, espais verds i espais d'educació i lleure, torna a trencar-se a favor de les activitats més lucratives: hotels, comerç de luxe, gran distribució de les marques multinacionals, bancs (ara en declivi), habitatge de curta estada, restauració i espectacle. I no sembla fàcil recuperar-lo en la gran majoria de les ciutats europees amb prou patrimoni cultural atractiu.

Comencen, doncs, les reclamacions socials per gentrificació, per l'expulsió dels veïns tradicionals que havien protagonitzat les reivindicacions de millora, els excessos en terciarització, en turisme, pels extrems de conversió en ciutat museu o parc temàtic que se solen identificar amb l'efecte Venècia i que generen grans pressions de transformació sobre barris populars de localització privilegiada amb gran potencial econòmic: la Barceloneta, Nàpols, Marsella.

El valor immobiliari recuperat és tal que les activitats productives industrials, debilitades per la desindustrialització europea, queden excloses d'aquest retorn als barris centrals i es mantenen a les corones metropolitanes cap a on diàriament els habitants han de "pendular", mentre els residents a les perifèries metropolitanes fan el viatge invers cap als llocs de treball en serveis dins la ciutat central. Això suposa una mobilitat obligada que sobrecarrega en tots dos sentits el transport públic i l'ús del vehicle privat, així com uns nefastos efectes de contaminació atmosfèrica.

Especialització urbana, euroregions i continents

D'altra banda, la interconnexió excepcional aconseguida per les inversions en infraestructures europees entre els anys 1990-2000 permet a les ciutats especialitzar-se en rols propis diferenciats en una creixent sinèrgia dins les eurorregions. Trobem centres financers: Londres, Ginebra. Ciutats monumentals: Praga, Roma, Venècia, Florència, Amsterdam, St. Petersburg, Viena. Centres logístics i comercials d'abast mundial: Rotterdam, Amberes, Hamburg, Copenhage, Marsella, Milà. Centres administratius: Brussel·les, Estrasburg, Berna, Berlín. Ciutats balnearis-culturals: Budapest, Barcelona. Centres d'investigació i estudi: Cambridge, Heidelberg, Delft. L'especialització d'aquestes ciutats produeix a l'interior del seu espai conglomerats monotemàtics de gran dimensió tendents a un efecte búnker impenetrable, sense la normal interactuació amb els espais veïns: el barri dels eurofuncionaris a Brussel·les, els Docklands de Londres, la Défense de París; el ports d'Amberes, Rotterdam, Hamburg, Nàpols.

Cal afegir a aquesta complexitat els efectes de la globalització, que incideixen en les ciutats en funció de la seva posició respecte dels grans eixos de transport mundial de petroli i mercaderies. Efectes de molt difícil previsió i fixació en l'espai donat que la intensitat, i fins i tot els itineraris, d'aquells grans fluxos oscil·len en funció del preu del transport, encara majoritàriament del petroli, de la capacitat productiva dels continents d'origen, i dels tractats de lliure comerç entre grans regions intercontinentals (TTIP).

El difícil equilibri entre especialització i diversificació

És difícil trobar una ciutat amb un equilibri perfecte entre les funcions respecte al seu hinterland i les funcions internes. L'especialització, tant de zones segregades com de barris, ciutats i territoris pot ser bona si potencia habilitats específiques de comunitats locals: rellotgers suïssos; confecció tèxtil domèstica a les valls alpines italianes i a Galícia; petita metal·lúrgia a les valls pirenaïques. Però també pot ser nefasta si fagocita les altres activitats, resultant un monocultiu vulnerable davant els canvis globals: el declivi de la indústria de l'automòbil va desertitzar Detroit.

Tant per la circulació de cotxes com per les emissions dels edificis, està admès que les ciutats són les principals fonts d'emissió de residus i contaminants.

S'ha estudiat a bastament des de la Carta d'Aalborg de 1994, subscripta per tots els governs locals i estatals europeus, per l'informe Rogers a la Gran Bretanya de 2004, pel World Watch 2016, per ONU Habitat a Quito 2016, que la ciutat compacta d'usos mixts és la més eficient pel que fa a foment de la convivialitat, de consum energètic i de recursos, de resiliència davant de catàstrofes i d'impacte ambiental.

Per tant, aconseguir avui el desitjat reequilibri d'activitats entre zones, entre barris i entre ciutats passa, a Europa, per ampliar l'espai d'anàlisi fora de la delimitació administrativa municipal, per un treball de revertebració complet de les amorfes àrees metropolitanes europees, per un "recosit" amb qualitat d'urbanitat dels intersticis entre ciutat central i perifèries "informes", que permeti una major eficàcia en l'intercanvi de funcions i una distribució més compartida de les activitats i els diversos col·lectius socials sobre l'espai.

A l'Àrea Metropolitana de Barcelona el reequilibri passa per clarificar i qualificar els eixos de comunicació com a mínim del Barcelonès i, idealment, de la Regió I. Per generar nous espais centrals descentralitzats prou significants que ajudin a referenciar el magma perceptiu i desorientador que s'hi dóna, particularment al Vallès. Per activar nous mapes de patrimoni cultural que estenguin, des de Portlligat

fins al Priorat, la pressió concentrada del turisme a Barcelona –per exemple, Toscana i Florència– i alguns punts de la Costa –Lloret i Salou. Per admetre i potenciar, en lloc d'exiliar, les activitats productives dins l'espai urbà central de Barcelona, per exemple, a les plantes baixes dels edificis residencials que als barris perifèrics s'estan buidant. Els reptes dels propers anys a les ciutats europees seran punyents, especialment per les transformacions en la logística: port, magatzems de venda online –el cas Amazon, per exemple– i increment de la distribució domèstica. Potser comenci a ser urgent fer reserves de sòl en superfície per a estacions intermodals de transport aeri intraurbà, atesa la rapidesa de desenvolupament d'aerotaxis, drons, etc.

Pel que fa a la producció: menys indústria pesada i més I+D en espais tipus oficina; retorn a Europa de la producció industrial lleugera pel previsible increment, malgrat la conjuntura actual, del cost del transport, i esperem que per la millor retribució de la mà d'obra d'ultramar.

És possible que l'accés a la classe mitjana de grans contingents poblacionals en els continents emergents comporti un enorme increment de les migracions per turisme, estudi, treball i grans esdeveniments: convencions, concerts i esports. I, malauradament, per les guerres de l'energia, l'aigua, les matèries primeres i els metalls rars. Europa pot seguir essent els propers trenta anys un espai segur i solidari; parc temàtic cultural i educatiu mundial, seu de tres dels quatre idiomes més utilitzats del món, de les millors universitats i, per ara, del màxim nombre d'empreses amb patents. Fenomen que requerirà disponibilitat d'habitatge flexible i transformable a la ciutat central o en un radi de transport d'una hora. Aquesta necessitat obliga a un treball continu d'adaptació i revisió dels plans territorials i plans directors urbanístics, que a Barcelona, escandalosament, no es fa des de fa cinquanta anys. Aquestes revisions hauran de garantir la connectivitat mitjançant eixos viaris i de transport complexos, vies verdes i referents visuals. I obtenir subcentres significants mitjançant operacions puntuals de sanejament i reforma per a les noves arquitectures dels usos emergents. D'altra banda, les mesures per mitigar els efectes del canvi climàtic i la dificultat d'obtenció de recursos exigiran l'optimització del metabolisme urbà: obtenció d'aigua, aliments km-0 (horts urbans i periurbans), energia neta i reducció de residus. Caldrà implementar ràpidament totes les previsions de les agendes 21 locals i globals.

A nivell planetari, l'afluència camp-ciutat s'està avui accelerant, mentre els recursos són escassos per a la superpoblació. Un gran canvi en l'ús del sòl, dels recursos hídrics i energètics i en les tècniques de planificació urbana i construcció esdevé urgent per reabsorbir la petjada ecològica que ara quasi duplica la superfície del planeta i que, malauradament, seguirà previsiblement incrementant-se a curt termini.

6.2. TENDÈNCIES DE CANVI

L'habitatge

L'espai de la residència, tipològicament prou estudiat i optimitzat al segle xx, haurà d'afrontar la captació i l'estalvi d'energia i aigua, l'emissió de residus, l'aïllament tèrmic i acústic i el canvi per materials saludables i sostenibles. També haurà d'introduir facilitats per a la transformabilitat: portes corredisses i envans secs. És a dir, haurà d'experimentar un enorme procés de rehabilitació i reforma, atès que tant a Espanya com a Catalunya i a Barcelona el parc d'habitatge supera la mitjana de setanta anys. A banda d'una substitució completa de les xarxes interiors de subministrament i evacuació, hi haurà d'haver canvis a les teulades i terrats que permetin la instal·lació massiva d'eines fotovoltaïques, tèrmiques i eòliques –Barcelona seria energèticament autosuficient si es fessin servir els terrats– de captació, magatzematge i filtració d'aigües pluvials. Caldrà, també, fer cobertes verdes aïllants i compensatòries del CO²

emès, per a la producció alimentària de proximitat i potser fins i tot per a l'aterratge de mercaderies transportades per drons.

Les plantes baixes a la ciutat central hauran de reduir l'espai destinat al comerç del 15 % aproximat actual fins al raonable estàndard del 4 % del sostre construït. Aquest espai en planta baixa serà ocupat probablement de manera espontània per espais productius o de serveis: tallers tolerats, oficines, clíniques, despatxos professionals. Si no es produís aquest canvi, caldria incentivar el benefici d'ampliar l'oferta d'habitatge en aquesta o en la resta de plantes sense necessitat d'ampliar l'ocupació de sòl.

Els soterranis i aparcaments s'hauran d'adaptar al cotxe elèctric, al *car-sharing*, a la depuració i autotractament de residus i a la recepció de mercaderies.

Podrien aparèixer formes de cooperació per a l'autosuficiència en la generació d'energia, per al tractament de residus i la producció alimentària, més enllà de les comunitats de propietaris de l'edifici, abastant illes senceres o altres formes de comunitats per a la producció i estalvi de consum.

Quant a la tinença, l'estoc d'habitatge actual és històricament disfuncional respecte de la demanda, deixant fora del seu accés un 15 % de la població. Cal un estudi minuciós i profund de les franges socials i de la seva capacitat adquisitiva real, que detecti els rangs i identifiqui els gaps, per poder-los contrastar amb els rangs de tipologies i preus de l'oferta actual. A l'espera d'aquestes dades, és obvi que la ciutat de Barcelona, amb uns 800.000 habitatges de propietat privada i menys d'1,5 % de propietat pública, no assoleix l'oferta de lloguer social de les ciutats més desenfrenades del capitalisme mundial. Ajustar l'estoc entre oferta i demanda requerirà entre deu i quinze anys de treball intens i imaginatiu d'impuls i inversió pública, per assolir el ritme necessari de 4.000 habitatges/any. Molt probablement calguin polítiques de concertació público-privada per arribar-hi; fórmules imaginatives per habitatge col·lectiu de joves, d'immigrants i d'avis, i la marea grisa potser podrà aportar moltes unitats a canvi de garantir-los una vellesa digna en habitatges assistits.

El comerç

A la ciutat mediterrània el petit comerç anima, il·lumina, neteja i vetlla per la vida al carrer.

La concentració en edificis per marques i en centres comercials i el foment públic de revitalització dels mercats crea focus puntuals de barri. El lliurament a domicili de mercaderies adquirides *online* reduirà l'espai de distribució minorista al carrer, per la qual cosa canviarà substancialment l'aspecte del carrer mediterrani. D'altra banda, però, és molt probable que la flexibilització horària, el teletreball i la diversificació d'hàbits individuals faci que el carrer sigui viu més hores al dia.

Hi insistim, la logística de la venda *online* pot modificar les tipologies arquitectòniques: els portals, els soterranis, els baixos, i pot requerir estacions verticals per al transport aeri urbà.

El retorn al centre dels centres comercials pel progressiu abandonament del cotxe privat també comportarà canvis puntuals en barris i edificis.

La indústria

És l'espai menys estudiat per l'arquitectura, des de la racionalitat tipològica fins a la salubritat: ventilació, il·luminació natural, enllumenat, confort tèrmic i acústic,

materials eficients i saludables, contaminació química, acústica i, més recentment, radioelèctrica i electromagnètica. Les normatives han quedat obsoletes pels rapidíssims canvis i innovacions en les formes de producció. El desconeixement funcional minuciós fa que l'administració reguladora adopti mesures prudentes de segregació, perdent-se, per manca de flexibilitat fonamentada, moltes oportunitats d'imbricar aquests usos en el teixit residencial i reduint la mobilitat obligada a nivell regional.

La producció i la distribució alimentària

Dins els barris, caldrà preveure espais saludables per a la producció alimentària, tant per qüestions d'eficiència com de seguretat alimentària, fent servir espais domèstics –balcons, terrats–, comunitats d'edifici –patis comunitaris–, comunitats de veïns –patis d'illa, illes urbanes, horts urbans i periurbans– i a escala metropolitana, parcs agraris i reserves alimentàries sanes.

Els equipaments públics socials

Aquests espais tan demandats per les associacions veïnals els anys setanta i construïts a Barcelona amb èxit durant la dècada de 1980-90, tant per salvar i recuperar edificis patrimonials com construïts de nou, van patir un cert desús els vint anys següents, fet que produí un grau excessiu de privatització, destinant-se majoritàriament des dels anys noranta a activitats lucratives d'ensenyament i lleure, en lloc de les activitats de foment de la integració, la convivialitat i la socialització.

Atès l'increment dels processos participatius i de les activitats comunitàries, col·laboratives o compartides a partir de l'any 2010, possiblement l'espai disponible serà escàs i caldrà recuperar el patrimoni públic per a la finalitat original. Molts col·lectius nous o en trànsit requeriran activitats d'acollida i integració, i l'envelliment de la població exigirà centres de dia o terapèutics, fet pel qual és recomanable recuperar tots aquests edificis públics ja existents.

A mode de conclusió, podem dir que el treball dels urbanistes durant els propers vint-i-cinc anys serà tant analític de les realitats canviants, amb indicadors precisos i revisió àgil, com preparatori de receptacles i espais flexibles. Això a Barcelona passa per recuperar el retard centenari en habitatge públic de lloguer social i de compra a preu assequible –única recepta coneguda al món fins avui per mitigar els increments de preu–, en revisió contínua de la planificació territorial i en assolir estàndards d'espais verds de 8-10m²/habitant. I passa, també, per atrapar el present, monitoritzant i adaptant la ciutat al canvi climàtic.

7. Conclusions

- Des de la taula d'Innovació social i urbana, diferents professionals vinculats a les qüestions de la ciutat volem fer aportacions al relat, a la narrativa de la construcció de la ciutat, a la manera en què s'interpreta i s'explica la ciutat i el que hi passa; no volem centrar-nos en el debat del Model Barcelona, la seva caducitat o no, els seus encerts o fracassos.
- Entenem la innovació com una forma d'operar davant dels esdeveniments i no pas com una crossa retòrica. La presa de consciència de la complexitat intrínseca a qualsevol qüestió urbana, on són múltiples les dimensions que la defineixen, obliga sens dubte a refer maneres d'actuar, però abans d'això obliga a refer maneres d'interpretar, de llegir la realitat que opera.
- En aquest sentit i a nivell metodològic, plantejem un exercici de contra-narrativa ocupant l'espai necessari per aprofundir en algunes qüestions (no totes, no gaires) tot aportant aquest rigor, aquest matís que la comprensió de la complexitat requereix.
- No es tracta d'oferir un llistat de propostes o solucions, sinó de contribuir amb elements per al debat que superin visons parcials (ideologia), clissés sobre la realitat (ignorància) i maneres de fer impostades (inèrcia). Abans d'entrar en el debat de com fer les coses, volem aprofundir en aquesta taula sobre la qüestió: i si reformuléssim la pregunta?

Els temes que s'han tractat en els debats mantinguts en aquesta taula són:

- 1) La lluita contra la desigualtat i el foment de la solidaritat intergeneracional i intercultural són elements clau per assolir la cohesió social.
- 2) L'envelliment i les migracions internacionals percebuts com a riscos globals constitueixen, en canvi, un focus d'innovació social per a les ciutats els propers anys.
- 3) Els processos de transformació social en la comunitat del segle XXI: de la "comunitat dopada" al "barri anabolitzat".
- 4) La idea de comunitat es deslliga del lloc de trobada i de relacions que suposava el barri: estem als llocs més que no pas som dels llocs.
- 5) Els processos de globalització i la tendència homogeneïtzadora en el tractament de l'espai públic erosiona la seva sociabilitat i l'apropiació comunitària.
- 6) Sobre una bona xarxa d'espais públics general s'ha d'introduir l'especificitat des de la participació i l'autogestió, des de la capacitat performativa dels ciutadans, representatiu de les diferències i porós entre les seves múltiples vessants.
- 7) S'accentua la diferenciació entre l'espai i l'ús, els conceptes d'intervenció urbana superen la seva definició original.

- 8) Cap norma preestablerta serveix per explicar la realitat que ens envolta, ni la construïda, ni la viscuda.
- 9) L'urbanisme es construeix sobre una dimensió tècnica i una política. És necessari un equilibri entre les dues dimensions.
- 10) L'administració ha de prendre el lideratge als operadors, donar respostes singularitzades i definir un rol de facilitador.

www.catalunyaeuropa.net